ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๑

จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

ราชบัณฑิตยสภารวบรวม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ

พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา

ครบสัปตมวาร

ณวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๒

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

กรมพระ ดำรงราชานุภาพ

จิตรวิจิตรสามบัณฑร สังฆวิวิธบัณฑรวิไลประทิน

มโหฬารรฤทธิฤทธานุสร สารประเภทการสวัสดิ์

วรรัตนปัญญาศึกษาวิเศษ นรินทรวิเบศรบรมวงษอดิเลิศ

ศรีรัตนไตรคุณธาดา อุดมเดชานุภาพบพิตร

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๑

จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

ราชบัณฑิตยสภารวบรวม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ

พระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา

ครบสัปตมวาร

ณวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๒

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ โสภณพิพรรฒธนากร

พระวิมาดาเธอ กรมพระสุธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา
พระรูปฉายเมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๔๓๐ พระชันษา ๒๔

สารบารพ์

อธิบายพระนามและนามที่ปรากฏในจดหมายเหตุ

พระพุทธรังสรร	พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
พระพุทธนิมิต	พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
เจ้าฟ้าใหญ่ เจ้าฟ้ามงกุฎ	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เจ้าฟ้าน้อย	พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
กรมขุนรามอิศเรศ	พระองค์เจ้าสุริยา พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๑ ต่อมาเลื่อนเป็นกรมพระ
พ่อมั่ง กรมขุนเดชอดิศร	พระองค์เจ้ามั่ง พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๒ ต่อมาเลื่อนเป็นสมเด็จ กรมพระยาเดชาดิศร
กรมขุนพิพิธภูเบนทร	พระองค์เจ้าพนมวัน พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๒ ต่อมาเลื่อนเป็นกรมพระ
กรมหมื่นนุชิตชิโนรส	พระองค์เจ้าวาสุกรี พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๑ ทรงผนวชเป็นพระราชาคณะเจ้าคณะกลางอยู่วัดพระเชตุพน ต่อมาทรงรับมหาสมณุตมาภิเษก เป็นสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส

กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์	พระองค์เจ้ากุญชร พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๒ ต่อมาเลื่อนเป็นกรมพระ
กรมหมื่นวงศาสนิท	พระองค์เจ้านวม พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๒ ต่อมาเลื่อนเป็นกรมหลวงวงศาธิราชสนิท
พระองค์เจ้าฤกษ	พระเจ้าลูกเธอในกรมพระราชวังบวร ฯ รัชกาลที่ ๒ ทรงผนวชเป็นพระราชาคณะ อยู่วัดบวรนิเวศ ถึงรัชกาลที่ ๕ ทรงรับมหาสมณุตมาภิเษกเป็นสมเด็จกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
พระองค์เจ้าลดาวัลย์	พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๓ ต่อมาเป็นกรมหมื่นภูมินทรภักดี
พระองค์เจ้าอรณพ	พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๓ ต่อมาเป็นกรมหมื่นอุดมรัตนราศี
พระองค์เจ้าอุไร	พระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๓ ต่อมาเป็นกรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ
พระองค์เจ้าบุตรี	พระราชธิดาในรัชกาลที่ ๓ ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็นกรมหลวงวรเสรฐสุดา
หม่อมเจ้าพระรอง	ในกรมหลวงพิเศษศรีสวัสดิ์ พระเจ้าลูกเธอรัชกาลที่ ๑ ทรงผนวชเป็นเปรียญ ๙ ประโยค ต่อมาได้เป็นหม่อมเจ้าพระญาณวราภรณ์ ที่พระราชาคณะอยู่วัดบพิตรพิมุข

เจ้าพระยาพระคลัง	(ดิศ บุนนาค) ต่อมาเลื่อนเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์
พระยาศรีพิพัฒน์	(ทัศ บุนนาค) ต่อมาเลื่อนเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ
พระยาราชสุภาวดี	(โต กัลยาณมิตร) ต่อมาเลื่อนเป็นเจ้าพระยานิกรบดินทร ที่สมุหนายก
พระยาศรีสุริยวงศ์	(ช่วง บุนนาค) ต่อมาเลื่อนเป็นเจ้าพระยาที่สมุหพระกลาโหม ถึงรัชกาลที่ ๕ เลื่อนเป็นสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
พระยาเพ็ชรพิชัย	(เสือ สนธิรัตน) ต่อมาเป็นเจ้าพระยาธรรมา
พระยาอภัยโนฤทธิ์	
พระยาเทพวรชุน	[illegible]
พระยาพิพัฒโกษา	(บุญศรี บุรณศิริ) ต่อมาเลื่อนเป็นพระยามหาอำมาตย์ แล้วเป็นเจ้าพระยาธรรมา ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี
พระยาโชฎึกราชเศรษฐี	
พระยาประชาชีพ	
พระยาเพ็ชรปาณี	
พระยาราชเสนา	
พระอินทรเทพ	(ขุนทอง) ต่อมาเลื่อนเป็นพระยาเพ็ชรพิชัย
พระยาพิเรนทรเทพ	

พระศรีสหเทพ	(ปาน) ต่อมาเลื่อนเป็นพระยาราชสุภาวดี
จมื่นสรรเพธภักดี	
จมื่นเสมอใจราช	(เพ็ง) ต่อมาได้เป็นเจ้า[illegible]
จมื่นราชามาตย์	(ชำ บุนนาค) ต่อมาเป็นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์
จมื่นราชาบาล	
จมื่นสมุหพิมาน	(แพ บุนนาค) ต่อมาเป็นพระยาศรีพิพัฒน์ ถึงรัชกาลที่ ๕ เลื่อนเป็นเจ้าพระยา
จมื่นอินทามาตย์	
หลวงศรีภาพสมุท	
หลวงรักษาสมบัติ	
หลวงเทพ (สัสดี)	
หลวงพิทักษสุเทพ	
ขุนราชนิทาน	
หมื่นอภัย (ธรรมการ)	
นายชัยขรรค์	(แย้ม บุนนาค) ต่อมาเป็นพระยาวรพงศพิพัฒน
เจ้าจอมมารดาอิ่ม	ธิดาเจ้าพระยานิกรบดินทร เป็นเจ้าจอมมารดากรมหลวงวรเสรฐสุดา ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็นท้าวสมศักดิ์
ท้าวศรีสัจจา	(แสง)

จดหมายเหตุ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต

อธิบายเบื้องต้น

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเถลิงถวัลยราชสมบัติ เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๖๗ เสด็จดำรงสิริราชสมบัติมาโดยความผาสุกสิริสวัสดิ์ได้ ๒๕ พรรษา ครั้นถึงปีจอ จุลศักราช ๑๒๑๒ (พ.ศ. ๒๓๙๓) ทรงพระประชวรไม่สบายพระองค์มาตั้งแต่เดือน ๑๐ แต่ในเดือนท้ายระดูพรรษา ทรงพระอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระกฐินได้ตลอดตามเคยอย่างทุกปี แต่นั้นมาพระอาการก็ไม่สบายมากขึ้น พระองค์ก็ทรุดโทรมลงโดยลำดับ ได้ประชุมแพทย์ถวายพระโอสถ พระอาการก็ไม่เคลื่อนคลายขึ้น พระองค์ทรงทราบชัด ว่าพระอาการซึ่งทรงพระประชวรครั้งนี้จะเป็นอวสานแห่งพระชนมายุมิได้ทรงประมาท จึ่งทรงแสดงพระราชปรารภและพระราชประสงค์ด้วยเรื่องต่าง ๆ ดังปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุที่พิมพ์ไว้ในสมุดเล่มนี้

พระราชปรารภเรื่องการปกครองแผ่นดิน

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ สํฆํ สรณํ คจฺฉามิ คุณพระรัตนตรัยอันเป็นใหญ่ในโลก ให้เจ้าพระยาพระคลัง พระยาศรีพิพัฒน์ พระยาราชสุภาวดี กับขุนนางผู้น้อยทั้งปวง จงเป็นสามัคคีรสแก่กันและกัน ตั้งใจฉลองพระเดชพระคุณสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้ง ๒ พระองค์มาแล้ว ได้ช่วยกันรักษาแผ่นดินของสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวอันเป็นปฐมกษัตริย์มาได้ถึง ๖๙ ปี จนมีพระญาติประยุรวงศานุวงศ์สืบ ๆ มาเป็นอันมากประมาณถึงพันหนึ่งสองพัน แต่ที่เป็นผู้หญิงนั้นยกเสีย ว่าแต่ผู้ชายที่เป็นผู้ใหญ่ก็มี กลางคนก็มี เด็กก็มี นั้น สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวได้ชุบย้อมคุณานุรูปทุกองค์ แต่ที่จะให้บังคับให้ท่านผู้ใดเป็นเจ้าแผ่นดิน บังคับไม่ได้ขอเสียเถิด ให้พระญาติประยุรวงศ์กับขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยประนีประนอมกัน สมมุติจะให้พระองค์ใดหรือผู้ใดขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดินก็สุดแต่จะเห็นพร้อมกันเถิด ให้เห็นแก่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า กับสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวด้วย อย่าให้ฆ่าฟันกันเสียนักเลย จงช่วยกันรักษาแผ่นดินไปด้วยกันเถิด

อนึ่งการพระราชกุศลซึ่งได้สร้างวัดวาอารามกับทั้งการพระราชกุศลสิ่งอื่น ๆ ยังค้างอยู่เป็นอันมากนั้น ถ้าท่านผู้ใดจะได้ครองแผ่นดินสืบไปจงสงเคราะห์แก่ข้า ด้วยเงินในท้องพระคลังทั้งข้างหน้าข้างในมีอยู่สัก ๔๐,๐๐๐ ชั่งเศษ ขอไว้ให้ข้า ๑๐,๐๐๐ ชั่ง จะใช้ในการพระราชกุศลซึ่งยังค้างอยู่นั้น

ยังเงินอีก ๓๐,๐๐๐ ชั่งเศษนั้น จงเอาไว้ใช้ในการแผ่นดินต่อไปเถิด ทองคำก็มีอยู่กว่า ๒๐๐ ชั่ง ขอแบ่งไว้ให้ข้าเป็นส่วนพระราชกุศลสำหรับบึดวัดวาอารามที่ยังค้างอยู่นั้นให้สำเร็จก่อน ทองเหลืออยู่จากนั้นจะใช้ทำเครื่องละเม็งละคอนและการแผ่นดินก็ตามเถิด

อนึ่งพระอัฐิพระไอยก็พระไอยกาของข้าซึ่งอยู่ในหอพระอัฐินั้น ก็ดีอยู่ก็ให้มอบไว้กับพระเจ้าลูกเธอผู้ชายพระองค์ใด ๆ ก็ตามเถิด ถ้าและเขาฆ่าเสียหมดแล้ว ก็ให้มอบไว้กับพระเจ้าลูกเธอผู้หญิงที่ยังเหลืออยู่นั้นจะได้เชิญไปเสียให้พ้น ถึงพระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีสุลาไลยนี้เล่าก็เป็นสูงเท้าหน้าต่ำเท้าหลังหาสมควรที่จะอยู่ร่วมกับพระบรมอัฐิไม่ ก็ให้เชิญไปไว้กับพระอัฐิพระไอยกีพระไอยกาเสียด้วยเถิด

จดหมายกระแสพระราชโองการฉะบับนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้กรมหมื่นวงศาสนิท พระยาพิพัฒนโกษา เขียนออกมาณวันจันทรเดือน ๓ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีจอโทศก เพลาตี ๑๑ ทุ่มเศษ

กระแสพระราชดำริด้วยเรื่องรัชชทายาท

(คัดจากพระราชพงศาวดารของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์)

ครั้นณวันอังคารเดือน ๓ ขึ้น ๑๐ ค่ำเพลาบ่าย ๕ โมง มีรับสั่งให้หาพระยาศรีสุริยวงศ์จางวางมหาดเล็กเข้าไปเฝ้าในที่ มีพระราชโองการถามว่า พระยาพิพัฒน์ ฯ ได้เอาจดหมายที่ทรงอนุญาตนั้นออกไปปรึกษาหารือเสนาบดีแล้วหรือ เขาว่ากะไรบ้าง พระยาศรีสุริยวงศ์กราบทูลว่า ได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อม ทุกคนพากันเศร้าโศกและเห็นว่าโปรด ฯ ดังนี้พระเดชพระคุณเป็นที่สุด ปรึกษากันว่าพระโรคนั้นยังไม่ถึงตัดรอน แพทย์หมอยังพอฉลองพระเดชพระคุณได้อยู่ ซึ่งจะยกพระวงศานุวงศ์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งขึ้นก็ยังไม่สมควร จะช่วยกันฉลองพระเดชพระคุณว่าราชการแผ่นดินมิให้มีเหตุการณ์ภัยอันตรายขึ้นได้ จึงตรัสสั่งให้ท่านพระยาศรีสุริยวงศ์ขยับเข้าไปให้ชิดพระองค์ ให้ลูบดูพระสรีรกาย แล้วดำรัสว่าร่างกายทรุดโทรมถึงเพียงนี้แล้ว หมอเขาว่ายังจะหายอยู่ไม่เห็นด้วยเลย การแผ่นดินไปข้างหน้าไม่เห็นผู้ใดที่จะรักษาแผ่นดินได้ กรมขุนเดชเล่าท่านก็เป็นคนพระกรรณเบา ใครจะพูดอะไรท่านก็เชื่อง่าย ๆ จะเป็นใหญ่โตไปไม่ได้ กรมขุนพิพิธเล่าก็ไม่รู้จักการงาน ปัญญาก็ไม่สอดส่องไปได้ ท่านฟ้าน้อยเล่าก็มีสติปัญญารู้วิชาการช่างและการทหารต่าง ๆ อยู่ แต่ไม่พอใจทำราชการ เกียจคร้าน รักแต่การเล่นสนุกเท่านั้น ที่สติปัญญาพอจะรักษาแผ่นดินได้อยู่ก็เห็นแต่ท่านฟ้าใหญ่คนเดียว แต่รังเกียจอยู่ว่าท่านฟ้าใหญ่ถืออย่างมอญ

ถ้าเป็นเจ้าแผ่นดินขึ้นก็จะให้พระสงฆ์ห่มผ้าอย่างมอญเสียหมดทั้งแผ่นดินดอกกระมัง กลัวเจ้านายข้าราชการเขาจะไม่ชอบใจ จึงได้อนุญาตให้ตามใจคนทั้งปวงสุดแท้แต่จะเห็นพร้อมเพรียงกัน การต่อไปภายหน้าเห็นแต่เองที่จะรับราชการเป็นอธิบดีผู้ใหญ่ต่อไป การศึกสงครามข้างญวนข้างพะม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่พวกข้างฝรั่ง ให้ระวังให้ดีอย่าให้เสียทีแก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรจะร่ำเรียนเอาไว้ก็ให้เอาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว ทุกวันนี้คิดสละห่วงใหญ่ให้หมด อาลัยอยู่แต่วัดสร้างไว้ใหญ่โตหลายวัด ที่ยังค้างอยู่ก็มี ถ้าชำรุดทรุดโทรมไปจะไม่มีผู้ช่วยทนุบำรุง เงินในพระคลังที่เหลือจับจ่ายใช้ราชการแผ่นดินมีอยู่ ๔๐,๐๐๐ ชั่ง ขอสัก ๑๐,๐๐๐ ชั่งเถิด ถ้าผู้ใดเป็นเจ้าแผ่นดินแล้วให้ช่วยบอกแก่เขา ขอเงินรายนี้ ให้ช่วยทนุบำรุงวัดที่ชำรุดและการวัดที่ยังค้างอยู่นั้นเสียให้แล้วด้วย ท่านพระยาศรีสุริยวงศ์รับพระราชโองการแล้วก็ร้องไห้ ถอยออกมาจากที่เฝ้า.

พระราชอุทิศถวายพระธำมรงค์ทรงพระพุทธรูป

วันพฤหัสบดี เดือน ๓ ขึ้น ๓ ค่ำ ปีจอโทศก มีพระราชโองการโปรดเกล้า ฯ หา พระยาพิพัฒน์โกษา จมื่นสรรเพ็ธภักดี เข้าไปเฝ้าในที่พระบรรทม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ มอบพระธำมรงค์ ๔ องค์ คือ

พระธำมรงค์เพ็ชร์ใจกลางผลบัวอ่อน ๑

พระธำมรงค์เพ็ชร์ใจกลางผลสวาดอ่อน ๑

พระธำมรงค์ทับทิมใจกลางผลสวาดอ่อน ๑

พระธำมรงค์ทับทิมใจกลางผลบัวอ่อน ๑

ทรงพระกรุณาดำรัสสั่งว่า พระอาการไม่คลายมีแต่ทรุดลงทุกวัน ทรงเห็นว่าพระโรคจะไม่หาย ถ้าสิ้นพระชนม์เสด็จสวรรคตแล้ว ก็ให้เชิญพระธำมรงค์เข้าไปทรงพระในหอพระ.

(บัญชีรายละเอียดเพ็ชร์พลอยประดับพระธำมรงค์ ๔ องค์)

พระธำมรงค์เพ็ชร์องค์ ๑ มีเพ็ชร์ใจกลางผลบัวอ่อน ๑ เพ็ชร์มงคลผลเชื่ออ่อน ๑๗ เพ็ชร์หน้าจอกผลกล่อมแก่ ๑๔ เพ็ชร์บ่าผลกล่ำปอก ๒ เพ็ชร์มงคลบ่าผลเชื่อแก่ ๒๖ รวม ๖๐

เพ็ชร์ประดับก้าน ผลกล่อมแก่ ๖ ผลเชื่อแก่ ๔ ผลงาอ่อน ๗ ผลงาแก่ ๒๓ รวม ๔๐ รวมทั้งองค์เป็น ๑๐๐

พระธำมรงค์องค์นี้ใส่กล่องทองรูปไข่หลังประดับนิด (นิล ?)

พระธำมรงค์ทับทิม ๓ องค์ มีทับทิมใจกลางผลสวาดอ่อน ๑ บ่าทับทิมผลกล่ำอ่อน ๒ หน้าเพ็ชร์ผลกล่อมแก่ ๑๒ รวมทั้งองค์เป็น ๑๕

พระธำมรงค์องค์นี้ใส่กำปั่นทองหลังกราบช้าง ทั้ง ๒ องค์นี้ทรงพระพุทธรังสรรค์

พระธำมรงค์เพ็ชร์อีกองค์ ๑ มีเพ็ชร์ใจกลางผลสวาดอ่อน เป็นเรือนนอกมีเพ็ชร์เม็ดเดียว

พระธำมรงค์ทับทิมอีกองค์ ๑ มีทับทิมใจกลางผลบัวอ่อน ๑ มงคลเพ็ชร์ผลเชือแก่ ๑๘ หน้าจอกทับทิมผลบัวอ่อน ๑๔ บ่าทับทิมผลกล่ำแก่ ๒ รองบ่าเพ็ชร์ผลกล่อมปอก ๒ ก้านเพ็ชร์ผลเชืออ่อน ๗ ก้านเพ็ชร์ผลเชือแก่ ๓๐ เป็นทับทิม ๑๗ เพ็ชร์ ๕๗ รวมทั้งองค์เป็น ๗๔

พระธำมรงค์ ๒ องค์นี้ใส่กล่องนากหลังประดับพลอยดอกตะแบกอยู่กล่องเดียวกัน ทั้ง ๒ องค์นี้ทรงพระพุทธนิมิต

พระราชปรารภเรื่องพระสงฆ์ห่มแหวก

พ่อมังชา พ่อจงเป็นเชฐมัตตัญญู พ่อจงรู้วารน้ำจิตต์และอธิบายของข้าผู้พี่ อันขันธะทุพลภาพมากอยู่แล้ว ด้วยแผ่นดินศรีอยุธยาทรงพระเจ้าแผ่นดินมา ๒ พระองค์แล้ว กับพี่ด้วยอีกคนหนึ่งเป็น ๓ ตั้งแต่แผ่นดินล้นเกล้าล้นกระหม่อมสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ท่านได้ปราบดาภิเษกปีขาลนั้นมาได้ ๕ ปีถึงปีมะแมพี่จึงเกิด ตั้งแต่จำความได้มาจนอายุได้ ๒๒ ปี ได้บวชในแผ่นดินนั้น ต่ออายุได้ ๒๓ จึงสิ้นแผ่นดินไปมาเป็นแผ่นดินของล้นเกล้าล้นกระหม่อมอีก ๑๖ ปี จึงมาเป็นแผ่นดินของพี่ พระภิกษุผู้เป็นสงฆรัตนในกรุงศรีอยุธยาก็เห็นนุ่งสะบงทรงจีวรเป็นลูกบวบทั้งสิ้นด้วยกัน แต่พะม่ารามัญที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่นั้นและเห็นครองผ้าผิดกับพระภิกษุของเรา จึงเรียกกันว่าพระมอญเดี๋ยวนี้พระไทยก็ห่มผ้าเป็นมอญ โดยอัตตโนมัติบัญญาของพี่เห็นว่าถ้าล้นเกล้าล้นกระหม่อมยังเสด็จอยู่ก็เห็นจะให้ประชุมพระราชาคณะ ได้ว่ากล่าวกันให้เห็นว่าควรไม่ควรนานอยู่แล้ว นี่พี่กลัวจะเป็นบาปเป็นบุญเป็นคุณเป็นโทษพระสงฆ์จะแตกร้าวกันไปจึงมิได้ว่ากล่าว แต่ใจนั้นรักแต่อย่างบุราณอย่างเดียวนั้นและ สืบไปเบื้องหน้าพระภิกษุไทยซึ่งห่มผ้าเป็นมอญนั้นศูนย์ไป พี่เห็นว่าจะควรกับศรีอยุธยา ก็ถ้าแม้นกลับมากขึ้นอีกด้วยเหตุอันใดอันหนึ่ง ชื่อของพี่ผู้ได้เป็นเจ้าแผ่นดินก็มีแต่จะเสียไป เขาจะว่าเป็นเมืองมอญเมืองพะม่าไปเสียมาแต่ครั้งแผ่นดินนั้นนี่แลเป็นความวิตกของพี่มากนักหนา ให้พ่อเห็นแก่พี่ช่วยเอาขึ้นเจ้งกับ

กรมหมื่นนุชิตชิโนรส เธอเป็นบรมญาติอันใหญ่ทรงไว้ ซึ่งผ้ากาสาวพัสตร ทั้งรู้พระสัทธรรมของพระเจ้าเป็นอันมาก แล้วก็เป็นพระภิกษุศรีอยุธยา พี่มีจีวรอยู่ผืนหนึ่งให้พ่อช่วยถวายกรมหมื่นนุชิต ถ้าเธอจะรับเอาไว้ครอง ได้ก็ให้ถวายเธอเถิด ถ้าเธอจะมิรับไว้ครองแล้วก็ให้เอาคืนมาเสีย

จดหมายกระแสพระราชโองการฉบับนี้ ทรงพระกรุณาโปรดให้พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอรณพเขียนออกมาณวันอังคาร เดือน ๓ แรม ๒ ค่ำ ปีจอโทศก เพลาตี ๒ ทุ่มเศษ

คำสารภาพของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ

กระหม่อมฉันเจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติเทววงศ์ ขอรับพระราชทานสารภาพโดยสัตย์โดยจริง ว่าแต่ก่อนเมื่อเป็นภิกษุหนุ่มแรกบวช กำลังยังตั้งหน้าหาความรู้วินัยสิกขา ไปคบหากับพระสงฆ์พวกศึกษาคิดละเอียดไปต่าง ๆ ได้ฟังท่านพูดกันว่าห่มอย่างรามัญเห็นถูกต้องด้วยเหตุต่าง ๆ ก็พลอยเห็นไปด้วย แต่ยังไม่ได้ห่มเองมิได้ ครั้นภายหลังพระสงฆ์อื่น ๆ ท่านห่มเข้าไปในพระราชวังเป็นรับสั่งถามเลย ๆ มิได้มีรับสั่ง ก็พลอยคิดดีใจไปว่าทรงพระกรุณาโปรดให้ถือตามชอบใจ จึงพลอยทำด้วยต่อมา โดยรักไปข้างทางสิกขาหาได้นึกมาถึงพระเกียรติยศและการแผ่นดินเป็นของสำคัญแขงแรงเหมือนดังทรงพระราชดำริครั้งนี้ไม่เลย ถ้านึกได้แต่ครั้งนั้นก็มิได้ประพฤติมาดังนี้ อนึ่งเมื่อครั้งโน้นเป็นแต่มีศิษย์เป็นพระสงฆ์อนุจรอยู่ ๕ องค์ ๖ องค์ ไม่ทราบว่าจะมีศิษย์หามากมายไป ครั้นอาศัยพระบารมีเป็นที่ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงบริษัทจึงมากขึ้น จึงคิดเห็นบ้างว่าจะประพฤติห่มอย่างรามัญไม่สมควรแก่พระเกียรติยศและประเพณีพระนครแต่กาลเลยมานานแล้วก็กระดากอยู่ และไม่มีผู้ใหญ่บังคับบัญชาเป็นที่อ้างก็เกรงใจศิษย์หาพวกพ้องที่ประพฤติเหมือนกันอยู่นั้น ครั้งนี้ได้รับสั่งในกรมเป็นที่อ้างก็ยินดีจะประพฤติตามพระราชประสงค์ สนองพระเดชพระคุณมิให้มีความรำคาญเคืองพระบรมราชอัธยาศัย พระเดชพระคุณเป็นที่ล้นที่พ้น ชีวิตอยู่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท อนึ่งก็จะได้เป็นสามัคคีคารวะด้วยพระราชาคณะผู้ใหญ่เป็นอันมากต่อไปในเบื้องหน้าด้วย.

ควรมิควรสุดแต่จะโปรด

ปฏิญาณนี้ถวายไว้แต่ณวันพฤหัสบดี เดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ ปีจอ โทศก

พระสังฆาในอารามนี้ ๑๑ องค์ ขอรับประทานตามใจเขาเกิด บ้านเมืองครูอาจารย์เขาที่บวชอย่างนั้น ครั้นเคี่ยวเข็นเข้าความจะอึงออกไปนอกบ้านนอกเมือง.

อธิบายเรื่องต่อมา

ถึงรัชกาลที่ ๔ พระสงฆ์ธรรมยุติกาซึ่งต้องห่มผ้าคลุมอย่างมหานิกาย พากันถวายพระพรขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตกลับห่มแหวกอย่างเดิม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสตอบว่าการปฏิบัติพระธรรมวินัยเป็นการของสงฆ์ แล้วแต่จะศรัทธาอย่างไรก็ปฏิบัติอย่างนั้น ไม่เกี่ยวด้วยฝ่ายอาณาจักร เพราะฉะนั้นไม่ทรงห้ามปรามหรือทรงอนุญาตทั้ง ๒ สถาน แต่นั้นพระสงฆ์ธรรมยุติกาก็กลับห่มแหวกต่อมา

คำวินิจฉัยเรื่องพระสงฆ์ห่มผ้า

(สันนิษฐานว่าสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรสถวาย)

ผ้าอันตรวาสก แปลว่าผ้าปิดบังซึ่งโทษ ด้วยเห็นโดยพยัญชนะ อนฺตร แปลว่าโทษ วาสก แปลว่าปิดว่ากำบัง ผ้าอุตฺตราสงฺค แปลว่าผ้าบังเฉวียง ผ้าคล้องอยู่โดยมากในเบื้องซ้าย อุตฺตร แปลว่าเบื้องซ้าย อาสงฺค แปลว่าคล้องอยู่โดยมาก สํฆาฏิ แปลว่าป้องกันอันตรายโดยรอบ สํ แปลว่าโดยรอบ ฆาฏิ แปลว่าป้องกันเสียซึ่งอันตราย ถ้าจะนุ่งห่มก็ควรจะกระทำให้ต้องตามแปลจึงจะชอบ

ผ้าสะบงเป็นผ้านุ่งปกนาภิมณฑลและชงฆมณฑล ผ้าจีวรห่มเป็นผ้าบังเฉวียง ผ้าสังฆาฏิห่มเป็นผ้าคลุมปกกายมณฑล อนึ่งในมหาอรรถกถาว่า สมฺปมาณํ จีวรํ ปารุเปนฺเตน สํหริตฺวา พาหาย อุปริ ฐปิตา อุโภ อนฺตา พหิมุขา ติฏฺฐนฺติ ความว่าชายทั้ง ๒ อันพระภิกษุเมื่อห่มซึ่งจีวรอันประมาณพอเสมอ ม้วนเข้าแล้วตั้งลงในเบื้องบนแห่งแขน มีหน้าในภายนอกตั้งอยู่ และจะเอาผ้าจีวรซ้อนเข้ากับผ้าสังฆาฏิห่มคลุม ม้วนบวบวางลงเสมอบ่านั้น เห็นจะไม่ต้องด้วยความอันนี้

พระราชปรารภเรื่องอาการทรงพระประชวร

ท่านทั้งหลายทั้งปวงแพทย์หมอต่าง ๆ ก็ดี คนเราที่มีปัญญาก็ดี จงรู้อาการโรคของข้าซึ่งเจ็บครั้งนี้ เดิมให้กะเสาะกะแสะกินเข้าไม่มีรส ตั้งแต่เป็นมาสักปีเศษสองปีแล้ว กินเข้าเก้ามื้อสิบมื้อจะมีรสสักมื้อหนึ่ง เมื่อเข้าสวยกินแต่เข้าต้มเข้าบุหรี่เข้ามูนกะทิ มื้อหนึ่งได้สักถ้วยหนึ่งข้อนถ้วย แล้วก็ให้เจ็บหลังเสียดท้องข้างซ้ายตามชายโครงตั้งแต่ยอดอกไปจนถึงเกลียวปัศฆาฏ ตามสายเสียดตั้งแต่ชายโครงลงไปจนกระทั่งข้อเท้า ได้ให้หมอนวดก็หายบ้าง พอประทะประทังอยู่บ้าง วันหนึ่งกับคืนหนึ่ง ๒๔ ชั่วโมง ได้ความสุขเป็นปกติครึ่งหนึ่งบ้างข้อนหนึ่งบ้าง ครั้นนานมาก็ได้ความสุขแต่เมื่อขณะนวด โรคเป็นดังนี้ได้บอกแก่หมอนวดให้หายาให้กินมาหลายขนานนักหนาแล้ว พอประทะประทังมาได้ ร่างกายก็ซูบผอมลงทุกวัน ๆ เดี๋ยวนี้เจ็บจนลงล้มหมอนนอนเสื่อ ก็มีโรคอยู่แต่เพียงให้เสียดให้เพ้อข้างตำหระชายดังกล่าวแล้ว เกิดขึ้นใหม่แต่ปีดอุจจาระปีดผายลมเสีย นอนหงายไม่ได้ ให้เสียดให้เต้นไปในท้อง ให้ปวดผ้าให้คลื่นให้เหียน ให้หิวเป็นกำลังกินเข้าไม่ได้เลย ให้เจ็บหน้าตะโพกนอนไม่หลับ กลางคืนคืนหนึ่งเคลิ้มไปได้สัก ๓ บาทนาพิกา กลางวันสักชั่วโมงหนึ่งเอาเป็นดี กินยาก็พอประทะประทังมาได้ แล้วโรคเกิดขึ้นอีกอย่างหนึ่งให้ขัดปัสสาวะเบาออกเล็กน้อย ให้ปวดอยู่เป็นหลายวันจึงค่อยเบามากออกมาได้คลายปวดไปหน่อยหนึ่ง โรคซึ่งเกิดอยู่ในกายนั้นก็มีแต่เท่านี้ และจะเป็นอย่างไรมากกว่านี้ขึ้นไปอีก

พิเคราะห์ดูก็ยังไม่เห็น ท่านผู้ใดเป็นแพทย์เป็นหมอและมีสติปัญญา น้ำจิตต์กอบไปด้วยเมตตากรุณา จงคิดอ่านช่วยเยียวยาโรคข้าให้หาย สักครั้งหนึ่งเถิด ข้าจะให้ส่วนกุศลซึ่งข้าได้ทำบุญให้ทานไว้ในพระพุทธสาสนา และการกุศลต่าง ๆ อีกเป็นที่สุดจนได้ให้ทานเข้านกเข้ากากินแก่ท่านกึ่งหนึ่ง หนังสืออันนี้ถ้าท่านผู้ใดได้เห็นได้อ่านแล้ว ถ้าเห็นเหลือสติปัญญาซึ่งจะเยียวยาโรคข้าให้หายได้ ก็จงจำเริญพระไตรลักษณว่า นามรูปํ อนิจฺจํ นามรูปํ ทุกฺขํ นามรูปํ อนตฺตา จะมีผลาอานิสงส์แก่ตนเป็นอันมาก

จดหมายพระราชทานพระอาการฉะบับนี้ ทรงพระกรุณาโปรดให้พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าบุตรี เชิญออกมาให้พระยาราชสุภาวดีณวันศุกร เดือน ๓ แรม ๕ ค่ำ ปีจอ โทศก เวลาเช้า ๔ โมงเศษ

คำขุนราชนิทานแพทย์สนองพระราชปรารภ
เรื่องอาการพระโรค

ข้าพระพุทธิเจ้าขุนราชนิทานได้รับใส่เกล้าใส่กระหม่อมฟั่งพระอาการ ได้ทราบเกล้าทราบกระหม่อมเห็นด้อยเกล้าด้วยกระหม่อมว่า ซึ่งทรงพระพระชวรครั้งนี้ เพื่อพระวาโยกระษัยกล่อนจึ่งกระทำให้แน่นให้เสียดให้ขัดประบังคนหนักเบา ประทมไม่หลับ พระอาการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานออกมาทั้งนี้ จะขอสนองพระเดชพระคุณถวายพระโอสถให้หายแต่จะช้า

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด ขอเดชะ

คำกรมหมื่นวงศาสนิทเสนอที่ประชุม
เรื่องอาการทรงพระประชวร

กรมหมื่นวงศาสนิท ขอรับประทานทำเรื่องราวกราบทูลพระบรมวงศานุวงศ์ ทั้งพระเจ้าลูกเธอทุก ๆ พระองค์ กับท่านเสนาบดีผู้ใหญ่และทั้งข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย แต่บรรดาที่เป็นข้าสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวด้วยกัน จงคิดถึงกตัญญูรู้จักพระเดชพระคุณซึ่งทรงพระมหากรุณาชุบเกล้าชุบกระหม่อมเลี้ยงตามควรกับวาศนาแห่งตน ๆ ได้เย็นเกล้าเย็นกระหม่อมทั่วหน้าคนทั้งสิ้น พระราชอาณาจักรของสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็กว้างขวางใหญ่โตเป็นอันมาก คงจะมีผู้รู้วิชชาคุณแห่งแพทย์ต่าง ๆ อยู่ โดยกันที่ป่วยเป็นโรคเช่นทรงพระประชวรครั้งนี้ก็คงจะมีบ้าง พระอาการก็ยังไม่ถึงหนักถึงหนา มีแจ้งอยู่ที่โปรดให้จดหมายพระราชทานออกมาไว้ที่เจ้าคุณสัสดีนั้นแล้ว กระหม่อมฉันสนองพระเดชพระคุณมาก็เต็มสติปัญญามาหลายวันช้านาน แล้วก็ได้ปรึกษาท่านพระยาราชสุภาวดี พระยาพิพัฒนโกษา ตริกตรองถวายพระโอสถมาก็หาคลายขึ้นได้สมคาดคิดไม่ พระอาการทบทวนไปยังประชวรอยู่ ครั้นขัดข้องจะหันหน้าไปปรึกษาผู้ใดอีกก็พูดคำหนึ่งสองคำแล้วก็เลยไป ครั้นปรึกษาเจ้ากรมปลัดกรมขุนหมื่น พัน ในกรมหมอ จดหมายแต่ตำรายาต่าง ๆ มาให้คนละ ๒ ขนานบ้าง ๓ ขนานบ้าง ครั้นไล่เลียงคาดคั้นจะให้มั่นคงเข้าก็นิ่งเสียบ้าง พูดจาเลื่อนไหลแก้ตัวไปต่าง ๆ หาแน่นอนแขงแรงไม่ เหมือนเสียมิได้ก็เหมือนกัน ขอพระเดชพระคุณทุกองค์จงช่วยกระหม่อมฉันคิดอ่านสนอง

พระเดชพระคุณสืบเสาะหาหมอและคนไข้ ที่เคยเจ็บเป็นโรค เช่นพระอาการ เคยได้พบได้เห็น มาไล่เลียงช่วยกระหม่อมฉันคิดสนองพระเดชพระคุณ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวให้หาย จึงจะควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

กรมหมื่นวงศาสนิทมายื่นณวันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ ปีจอ โทศก เพลา ๓ โมงเช้า

พระราชทานจตุปัจจัยแก่พระสงฆ์

ศุภมัสดุ อดีตกาล พระพุทธศักราชชไมยสหัสสสังวัจฉระไตรสตาธฤก ไตรนวุติ ปัตยุบันกาล โสณสังวัจฉระ มาฆมาส กาฬปักษ อัฏฐมีดฤถี ศศิวาร บริเฉทกาลอุกกฤษฐ พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐ ทรงพระราชศรัทธาเป็นสาสนูปถัมภกยกพระพุทธสาสนา ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลบริจาคพระราชทรัพย์เป็นนิจภัตรและคิลานภัตร อุทิศถวายแก่ภิกษุสงฆ์สามเณรเนืองนิตยเป็นหลายสิบปีมาแล้ว บัดนี้ทรงพระประชวรเพื่อพระวาโย มีพระกมลสันดานน้อมไปในพระรัตนตรยาธิคุณ ทรงเห็นพระราชอานิสงส์ในสังฆทานบารมีอันเป็นเหตุที่จะให้สำเร็จแก่พระโพธิญาณ โดยพระราชหฤทัย จึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอรรณพ เบิกพระราชทรัพย์ในท้องพระคลัง มอบให้ไวยาวัจกรกัปปิยการก สำเร็จ จตุปัจจัยทั้งสี่ ถวายแก่พระภิกษุและสามเณรในพระอารามหลวง ในกรุงนอกกรุงและหัวเมืองซึ่งขึ้นแก่กรุงเทพพระมหานคร แต่บรรดาซึ่งได้รับพระราชทานนิตยภัตรมาแต่ก่อน องค์หนึ่งเงินตรา ๕ ตำลึง คิดเป็นพระภิกษุสงฆ์นิจภัตร สิริถวายเงินกับพระสงฆ์ ๘๔ อารามเป็นพระสงฆ์ (ดังนี้)

พระสงฆ์ที่มีนิตยภัตร

กรมหมื่นนุชิต	๑
เจ้าฟ้ามงกุฎ	๑

พระองค์เจ้าฤกษ์	๑
หม่อมเจ้ารอง	๑
พระราชาคณะ	๖๘
ถานาตำแหน่ง	๑๗
ถานาที่เป็นเปรียญ	๑๕
พระครูเจ้าวัด	๑๙
เปรียญ	๑๐๔
เจ้าอธิการ	๑
สามเณรเปรียญ	๗
รวม	๒๓๕

พระสงฆ์ที่รับเข้าถัง

ถานาที่เป็นเปรียญ ๓ ประโยค	๗
ถานาสามัญ	๒๗๙
เปรียญ ๓ ประโยค	๔๐
เปรียญ ๒ ประโยค	๓
พระอนุจร	๖,๗๖๖
สามเณรเปรียญ ๓ ประโยค	๒๒
รวม	๗,๑๑๗
รวมทั้งสิ้น	๗,๓๕๒ รูป

(รูปละ ๒๐ บาท) เป็นเงิน ๑,๘๓๘ ชั่ง (๑๔๗,๐๔๐ บาท)

พระราชกุศลซึ่งทรงบริจาคในครั้งนี้ ก็จัดเป็นอสทิสทาน ยากที่ผู้ใดจะกระทำได้ คงจะเป็นปัจจัยให้สำเร็จแก่พระโพธิญาณโดยราชประสงค์ อนึ่งขอพรพระสงฆ์สากยบุตรพุทธชิโนรสทั้งปวง จงเป็นทิพโอสถอันประเสริฐ มาบำบัดพระโรคให้เสื่อมคลาย จะได้ทรงสร้างพระราชกุศลสำสมพระบารมีเป็นที่พึ่งแก่พระวงศานุวงศ์และเสนามาตยมนตรี สมณะชีพราหมณ์ประชาราษฎร ให้อยู่เย็นเป็นสุขสืบไปภายหน้า จงทรงพระเจริญพระราชสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคล พระชนมทฤฆายุอุดมเทอญ ฯ

บัญชีรายวันและรายการจ่ายเงินพระราชทานพระสงฆ์

วันจันทรเดือน ๓ แรม ๘ ค่ำ ถวายพระสงฆ์ ๗ พระอาราม

พระสงฆ์ที่มีนิตยภัตร

กรมหมื่นนุชิต	๑
เจ้าฟ้ามงกุฎ	๑
พระองค์เจ้าฤกษ์	๑
พระราชาคณะ	๑๒
ถานาตำแหน่ง	๕
ถานาที่เป็นเปรียญ	๗
เปรียญ	๓๐
สามเณรเปรียญ	๔
รวม	๖๑

พระสงฆ์ที่รับเข้าถัง

ถานาสามัญ	๔๒
ถานาที่เป็นเปรียญ	๑๐
พระอนุจร	๘๗๕
สามเณรเปรียญ ๓ ประโยค	๓
รวม	๙๓๐
รวมทั้งสิ้น	๙๙๑ รูป
องค์ละ ๕ ตำลึง เป็นเงิน	๒๔๗ ชั่ง ๑๕ ตำลึง

วันจันทรเดือน ๓ แรม ๘ ค่ำ

วัดพระเชตุพน กรมพระกลาโหม พระยาเทพวรชุน เป็นผู้แจก
พระสงฆ์ ๔๑๓ รูป เงิน ๑๐๓ ชั่ง ๕ ตำลึง

วัดบวรนิเวศ ๑๐๒ รูป วัดบรมนิวาส ๒๙ รูป วัดดอกไม้ ๑๘ รูป
วัดสี่จีน ๑ รูป กรมมหาดเล็กเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๑๕๐ รูป
เป็นเงิน ๓๗ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดสุทัศนเทพวราราม กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์ เป็นผู้แจก พระ
สงฆ์ ๓๕๔ รูป เงิน ๘๘ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดรังสีสุทธาวาส กรมมหาดไทย พระยาเพ็ชรพิไชย พระยาราชเสนา
เป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๗๔ รูป เงิน ๑๘ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

รวมแจกในวันจันทรเดือน ๓ แรม ๘ ค่ำ พระสงฆ์ ๙๙๑ รูป
องค์ละ ๕ ตำลึง เป็นเงิน ๒๔๗ ชั่ง ๑๕ ตำลึง

วันอังคารเดือน ๓ แรม ๙ ค่ำ ถวายเงินพระสงฆ์ ๑๘ พระอาราม

ในกรุง

พระสงฆ์ที่มีนิตยภัตร

หม่อมเจ้ารอง	๑
พระราชาคณะ	๘
ถานาตำแหน่ง	๕
ถานาที่เป็นเปรียญ	๒

พระครูเจ้าวัด	๑
เปรียญ	๒๔
รวม	๔๐

พระสงฆ์ที่รับเข้าถัง

ถานาที่เป็นเปรียญ ๓ ประโยค	๒
ถานาสามัญ	๔๑
เปรียญ ๓ ประโยค	๕
พระอนุจร	๑,๔๒๓
สามเณรเปรียญ ๓ ประโยค	๙
รวม	๑,๔๘๐
รวมในกรุง	๑,๕๒๐

หัวเมือง

พระราชาคณะ	๓
พระครู	๒
เปรียญนิตยภัตร	๑
เปรียญ ๒ ประโยค	๓
รวม	๙

รวมในกรุงและหัวเมือง ๑,๕๒๙ รูป องค์ละ ๕ ตำลึง เป็นเงิน ๓๘๒ ชั่ง ๕ ตำลึง

วันอังคารเดือน ๓ แรม ๙ ค่ำ

วัดชนะสงคราม กรมขุนพิพิธ พระยาเพ็ชรพิไชย พระยาราชเสนา
เป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๑๗๙ รูป เงิน ๔๔ ชั่ง ๑๕ ตำลึง

วัดเทพธิดาราม กรมพระตำรวจ จมื่นราชามาตย์ เป็นผู้แจก
พระสงฆ์ ๑๒๕ รูป เงิน ๓๑ ชั่ง ๕ ตำลึง

วัดมหาธาตุ กรมขุนรามอิศเรศ พระยาเทพวรชุนเป็นผู้แจก พระสงฆ์
๔๐๐ รูป เงิน ๑๐๐ ชั่ง

วัดราชนัดดา กรมมหาดเล็กเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๙๘ รูป เงิน
๒๔ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดราชบุรณะ กรมท่ากลาง หลวงรักษาสมบัติเป็นผู้แจก พระสงฆ์
๓๗๘ รูป เงิน ๙๔ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดสามพระยา ๑๑๑ รูป วัดเครือวัลิ ๗๕ รูป กรมมหาดเล็กเป็น
ผู้แจก พระสงฆ์ ๑๘๖ รูป เงิน ๔๖ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดดาวดึงส์ ๒๔ รูป วัดฉิมพลี ๓๐ รูป วัดชิโนรสาราม ๑๔ รูป
วัดใหม่ทองเสม ๑๗ รูป วัดครุฑ ๒๑ รูป วัดพวา ๒๓ รูป
วัดลาดสิงขร ๑๓ รูป วัดลาดบัวขาว ๑๑ รูป วัดขุนจันทร ๑ รูป
กรมพระตำรวจ พระยาอภัยโนฤทธิ เป็นผู้แจก พระสงฆ์
๑๕๔ รูป เงิน ๓๘ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดนนท์รามัญ ๕ รูป วัดประทุมธานี ๔ รูป ในกรมแจก พระสงฆ์
๙ รูป เป็นเงิน ๒ ชั่ง ๕ ตำลึง

รวมแจกในวันอังคาร เดือน ๓ แรม ๙ ค่ำ พระสงฆ์ ๑,๕๒๙ รูป เป็นเงิน ๓๘๒ ชั่ง ๕ ตำลึง

สิริเข้ากัน ๒ วัน ๒๕ อาราม เป็นพระสงฆ์ ๒,๕๒๐ รูป องค์ละ ๕ ตำลึง เป็นเงิน ๖๓๐ ชั่ง

รายการต่อไปนี้ไม่ได้ลงวันไว้ แต่เข้าใจว่าแจกวันพุธ เดือน ๓ แรม ๑๐ ค่ำ เพราะอยู่ในระวาง ๙ กับ ๑๑ ค่ำ

ในกรุง

พระสงฆ์ที่มีนิตยภัตร

พระราชาคณะ	๒๔
ถานาตำแหน่ง	๓
ถานาที่เป็นเปรียญ	๒
พระครูเจ้าวัด	๗
เปรียญ	๒๕
สามเณรเปรียญ	๓
รวม	๖๔

พระสงฆ์ที่รับเข้าถัง

ถานาที่เป็นเปรียญ ๓ ประโยค	๓
ถานาสามัญ	๙๔

เปรียญ ๓ ประโยค	๑๕
พระอนุจร	๒,๑๓๖
สามเณรเปรียญ ๓ ประโยค	๕
รวม	๒,๒๕๓

หัวเมือง

พระครูนิตยภัตร	๓
ถานาสามัญ	๖
พระอนุจร	๖๘
รวม	๗๗

รวมทั้งสิ้น ๒,๓๙๔ รูป องค์ละ ๕ ตำลึง เงิน ๕๙๘ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

(บัญชีพระอารามและผู้แจกในวันนี้)

วัดโปรดเกษ ๒๔ รูป วัดไพรชน ๓๔ รูป วัดบริวาส ๙ รูป วัดรวก ๑๐ รูป วัดจำปา ๑๒ รูป วัดภคินีนาฎ ๒๑ รูป วัดคหบดี ๔๖ รูป จมื่นสรรเพ็ธเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๑๕๖ รูป เงิน ๓๙ ชั่ง

วัดโชตนาราม กรมท่าซ้าย พระยาโชฎึกเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๕๑ รูป เงิน ๑๒ ชั่ง ๑๕ ตำลึง

วัดบางลำภู กรมพระสัสดี หลวงเทพเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๕๔ รูป เงิน ๑๓ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดคูหาสวรรค์ จมื่นอินทามาตย์เป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๒๙ รูป เงิน ๗ ชั่ง ๕ ตำลึง

วัดจักรวรรดิ กรมพระกลาโหม พระยาเทพวรชุนเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๓๐๐ รูป เงิน ๗๕ ชั่ง

วัดบพิตรพิมุข ๙๑ รูป วัดใหม่พระยาศรีพิพัฒน์ ๖๗ รูป จมื่นสมุหพิมานเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๑๕๘ รูป เงิน ๓๙ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดสระเกศ ๒๖๙ รูป วัดสมอแครง ๑๖ รูป กรมหมื่นพิทักษ์เทเวศรเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๒๘๕ รูป เงิน ๗๑ ชั่ง ๕ ตำลึง

วัดโมลีโลก ๙๕ รูป วัดปากน้ำ ๔๔ รูป พระยาอภัยโนฤทธิเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๑๓๘ รูป เงิน ๓๔ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดทองนพคุณ จมื่นราชาบาลเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๖๒ รูป เงิน ๑๕ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดทองธรรมชาติ ๔๙ รูป วัดประทุมคงคา ๒๐๑ รูป กรมขุนเดชอดิศรเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๒๕๐ รูป เงิน ๖๒ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดเกาะแก้ว ๕๙ รูป วัดดุสิต ๑๐๔ รูป วัดภูมริน ๑๙ รูป กรมท่ากลาง หลวงรักษาสมบัติเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๑๘๒ รูป เงิน ๔๕ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดกระบือ ๔๔ รูป วัดบวรมงคล ๕๑ รูป พระยาเพ็ชรพิไชยเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๙๕ รูป เงิน ๒๓ ชั่ง ๑๕ ตำลึง

วัดสมอราย กรมพระสัสดี หลวงศรีกาลสมุทเป็นผู้แจกพระสงฆ์ ๕๘ รูป เงิน ๑๔ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดราชโอรส ๑๕๘ รูป วัดศาลาคฤน ๑ รูป วัดหนัง ๓๙ รูป วัดนางนอง
๕๔ รูป วัดกัลยาณมิตร ๑๑๑ รูป กรมพระสัสดี พระยาราชสุภาวดี
เป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๓๕๓ รูป เงิน ๘๘ ชั่ง ๕ ตำลึง

วัดหงส์ พระพิเรนทรเทพเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๑๙๖ รูป เงิน ๔๙ ชั่ง
รวมแจกในวันนี้ พระสงฆ์ ๒,๓๙๔ รูป องค์ละ ๕ ตำลึง เป็นเงิน
๕๙๘ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

สิริเข้ากัน ๓ วัน พระสงฆ์ ๔,๙๑๔ รูป เงิน ๑.๒๒๘ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วันพฤหัสบดีเดือน ๓ แรม ๑๑ ค่ำ ถวายเงินพระสงฆ์ ๔๐ พระอาราม

ในกรุง

พระสงฆ์ที่มีนิตยภัตร

พระราชาคณะ	๑๘
ถานาตำแหน่ง	๕
ถานาที่เป็นเปรียญ	๔
พระครูเจ้าวัด	๕
เปรียญ	๒๑
อธิการ	๑
รวม	๕๔

พระสงฆ์ที่รับเข้าถัง

ถานาที่เป็นเปรียญ ๓ ประโยค	๒
ถานาสามัญ	๘๐
เปรียญ ๓ ประโยค	๙
พระอนุจร	๒,๐๐๙
สามเณรเปรียญ ๓ ประโยค	๕
รวม	๒๑๕๙

หัวเมือง

พระสงฆ์ที่มีนิตยภัตร

พระราชาคณะ	๓
พระครู	๑
เปรียญ	๓
รวม	๗

พระสงฆ์ที่รับเข้าถัง

ถานา	๑๖
เปรียญ	๑
พระอนุจร	๒๗๑
รวม	๒๙๕

รวมทั้งสิ้น ๒,๔๕๔ รูป องค์ละ ๕ ตำลึง เป็นเงิน ๖๑๓ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วันพฤหัสบดีเดือน ๓ แรม ๑๑ ค่ำ วัดสุวรรณาราม กรมพระกะลาโหม พระยาเทพวรชุนเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๒๖๖ รูป เงิน ๖๖ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดพระยาทำ กรมพระสัสดี หลวงเทพเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๕๗ รูป เงิน ๑๔ ชั่ง ๕ ตำลึง

วัดเงิน ๔ รูป วัดทอง ๑๖ รูป วัดแก้ว ๓ รูป พระยาอภัยโนฤทธิเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๖๐ รูป เงิน ๑๕ ชั่ง

วัดราชคฤห์ กรมนา พระยาประชาชีพเป็นผู้แจก พระสงฆ์๙๒ รูปเงิน ๒๓ ชั่ง

วัดระฆัง ๒๔๘ รูป วัดสิงห์บางคูเวียง ๑ รูป วัดน้อยนางทำ ๙ รูป กรมท่ากลาง หลวงรักษาสมบัติเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๒๕๘ รูป เงิน ๖๔ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดราชสิทธิ์ กรมขุนพิพิธ พระยาเพ็ชรปาณีเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๑๓๔ รูป เงิน ๓๓ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดกลาง จมื่นราชามาตย์เป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๙๙ รูป เงิน ๒๔ ชั่ง ๑๕ ตำลึง

วัดสังกะจาย พระพิเรนทรเทพเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๖๖ รูป เงิน ๑๖ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดอินทาราม จมื่นราชาบาลเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๕๖ รูป เงิน ๑๔ ชั่ง

วัดจันทาราม พระอินทรเทพเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๔๖ รูป เงิน๑๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดอรุณ ๒๒๖ รูป วัดเศวตรฉัตร ๔๓ รูป วัดวิสุทธาราม ๑๗ รูป ล้อมวัง พระยาเพ็ชรพิไชยเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๒๘๖ รูป เงิน ๗๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดอับสรสวรรค์ กรมมหาดไทย พระศรีสหเทพเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๓๖ รูป เงิน ๙ ชั่ง

วัดอัมพวัน ๒๒ รูป วัดจอมสุดาราม ๑๒ รูป วัดอภัยทาราม ๑๑ รูป วัดบางขนุน ๑ รูป จมื่นสรรเพธภักดีเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๔๖ รูป เงิน ๑๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดอมรินทร กรมมหาดไทย พระศรีสหเทพเป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๒๕๕ รูป เงิน ๖๓ ชั่ง ๑๕ ตำลึง

วัดพระยาญาติ เจ้าคุณพระยาศรีพิพัฒน์รับแจก พระสงฆ์ ๘๖ รูป เงิน ๒๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดประยุรวงศ์ ๒๙๐ รูป วัดนวลนรดิศ ๕๔ รูป วัดกุฎี ๑๐ รูป กรมท่าหลวงรักษาสมบัติรับไปแจก พระสงฆ์ ๓๕๔ รูป เงิน ๘๘ ชั่ง ๑๐ ตำลึง

วัดปราสาท ในกรมแจก พระสงฆ์ ๑ รูป เงิน ๕ ตำลึง

วัดเครือ จมื่นสรรเพ็ชรแจก พระสงฆ์ ๒ รูป เงิน ๑๐ ตำลึง

รวมพระสงฆ์ ๒,๑๕๙ รูป เงิน ๕๓๙ ชั่ง ๑๕ ตำลึง

รวมหัวเมือง

กรุงเก่า ๒๒๒ สมุทสงคราม ๗๐ ฉะเชิงเทรา ๑ สาครบุรี ๑ ราชบุรี ๑ หลวงพิทักษ์สุเทพ หมื่นอภัยธรรมการ เป็นผู้แจก พระสงฆ์ ๒๙๕ รูป เงิน ๗๓ ชั่ง ๑๕ ตำลึง รวมในกรุงและหัวเมือง พระสงฆ์ ๒,๕๕๔ เงิน ๖๑๓ ชั่ง ๑๐ ตำลึง (จำนวนรายละเอียดแตกกับยอดในประกาศ น่าจะจดบกพร่อง เห็นว่าเป็นของเก่าจึงคงไว้)

พระราชนิพนธ์ทรงขมาพระสงฆ์

ศุภมัสดุ พระพุทธสาสนกาลเป็นอดีตล่วงแล้ว ๒๓๙๓ พรรษา ดุกาล ผคุณมาส ศุกรปักษ์ ฉัฎฐมีดิถี โสรวาร บริเฉทกาลกำหนด เพลาบ่าย ๕ โมงเศษ พระบาทสมเด็จบรมนาถ บรมธรรมิกราชะธิราชบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงพระประชวรมีความรำจวนพระราชหฤทัยถึงพระราชกิริยาซึ่งได้ทรงประพฤติมา ในการซึ่งได้ทรงปฏิสันถารปราศรัยและมีพระราชดำรัสด้วยกิจใด ๆ กับพระสงฆ์ราชาคณะถานานุกรมบาเรียนและภิกษุอนุจร องค์ใด ๆ ก็ดี ตั้งแต่จำความได้มาจนกาลบัดนี้ ทรงพระบริวิตกระแวงอยู่ ว่าเกลือกจะมีความพลั้งพลาดประมาทในโวหารเป็นการอคารวะ ไม่สมควรที่จะทรงตรัสแก่สมณบรรพษัทในพระสาสนาอนึ่งตั้งแต่ทรงถวัลยราชราชาภิเษกมา บางที่อธิกรณ์มีในพระสงฆ์ ก็ได้ทรงตรัสประภาษเป็นพระราชดำริดุจหนึ่งกระด้าง เพื่อจะให้พระราชาคณะถานานุกรมเจ้าหมู่เจ้าคณะทั้งปวงเกรงพระราชานุภาพ จะให้อุตสาหะสั่งสอนศิษยานุศิษย์และปราบปรามภิกษุอลัชชีเหล่าอันธพาล ให้พระพุทธสาสนาถาวรวัฒนาการบริสุทธิสะอาด ด้วยอำนาจพระเดชานุภาพสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ที่เป็นสาสโนปถัมภก ก็ครั้งนี้มีพระราชวิตกว่าพระราชกิริยาทั้งปวงนั้นลางอันจะเป็นอคารวะและไม่เป็นที่ชอบใจแก่พระผู้เป็นเจ้าบางองค์ทรงวิปฏิสารอยู่ จึงมีพระราชโองการมานพระบันฑูรสุรสีหนาท

อาราธนาภาพเจ้าฟ้ามงกุฎสมมุติเทววงศ์ ให้เป็นธุระรับเชิญกระแสพระราชโองการ มาอ่อนน้อมนมัสการขอขมาโทษที่จะพึงมี เพราะพระราชดำรัสซึ่งทรงตรัสเย้าหยอกฤๅคมคายใด ๆ ก็ดีทั้งปวง เป็นพระราชกิริยาอันล่วงเป็นไปในพระราชาคณะ ถานานุกรม บาเรียน ภิกษุอนุจรองค์ใด ๆ ในเวลาอันใดอันหนึ่งซึ่งล่วงมาแล้วนั้น ให้ทราบตลอดไปทุกรูปบรรดาที่ได้เคยเข้ามารับราชนิมนตนกิจทั้งปวง ขอให้พระผู้เป็นเจ้าทุกองค์จงปลงอัธยาศัย ออมอดโทษถวายอภัยด้วยน้ำใจอันเต็มไปด้วยเมตตากรุณาเป็นบุเรจาริก อย่าให้เป็นกรรมเวรต่อไป ให้สิ้นพระราชวิปฏิสารรำคาญทั้งปวงนั้น อนึ่งขอให้พระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงจงกระทำสัตยาธิษฐานด้วยคุณพระศรีรัตนตรัยและจตุปาริสุทธศีลและสาสนานุสิกขากิจ ถวายพระราชกุศลโลทิศแด่สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ให้มีประชวรคลายหายพระโรคเป็นเกษมสุขสวัสดิ์ ให้ได้ทรงพระปฏิบัติบำเพ็ญพระกุศล เป็นพุทธการบารมี เพื่อพระโพธิญาณ สมควรแก่การที่ได้ทรงประสบพบพระพุทธสาสนาอันเป็นอดุลาดิศัยบุญเขตต์นี้เทอญ ฯ

ให้พระราชาคณะ และ ถานานุกรมบรรดาที่ได้มาอ่าน กระแสพระราชโองการนี้ บอกแก่พระราชาคณะ ถานานุกรมและบาเรียน ในอารามที่ยังไม่ได้อ่าน มาอ่านณศาลายามค่ำเวลาบ่ายต่อ ๆ ไปเถิด.

กระแสร์รับสั่งให้แจกเงินราษฎร

วันศุกร เดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ ปีจอโทศก เพลาย่ำรุ่งแล้ว เจ้าจอมมารดาอิ่งกับท้าวศรีสัจจาแสงออกมาที่ประตูสนามราชกิจ ทูลกับพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอรรณพว่า มีพระราชโองการโปรดเกล้า ฯ สั่งว่าให้พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอรรณพ ให้เรียกเอาเงินตราที่พระคลังมหาสมบัติ มาแจกแก่ราษฎรคนละบาท ตั้งแต่วันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ ปีจอโทศกไปทุกวัน เมื่อเชิญพระกระแสพระราชโองการออกมานั้น กรมหมื่นวงศาสนิท พระองค์เจ้าลัดดาวัลิ พระองค์เจ้าอุไร จมื่นเสมอใจราช นายไชยขรรค์ อยู่พร้อมกัน

อธิบายตอนท้าย

เมื่อพระอาการประชวรหนักลง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จแปรสถานมาประทับอยู่ณพระวิมานองค์ตะวันตก พระองค์ดำรงอยู่ในพระสติสัมปชัญเป็นปกติเรียบร้อยมา แต่พระอาการนั้นยังทรุดหนัก ๆ ตามลำดับ จนถึงณวันพุธขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ ปีกุน ยังเป็นโทศก จุลศักราช ๑๒๑๒ เวลา ๘ ทุ่ม ๕ บาท เสด็จสวรรคต พระชนมายุ ๖๓ ปี กับ ๑๑ วัน เสด็จดำรงในสิริราชสมบัติ ๒๖ ปี ๗ เดือน ๒๓ วัน.